

Міністерство освіти і науки України
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка
Кафедра української літератури

ОЛЕСЬ ГОНЧАР
У ДУХОВНО-КУЛЬТУРНОМУ
ЧАСІ ТА ПРОСТОРІ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Полтава
2023

Людмила ДЕРЕВ'ЯНКО

кандидат філологічних наук, доцент
доцент кафедри українознавства, культури та документознавства,

Ольга МІЗИНА

кандидат філологічних наук, доцент
доцент кафедри українознавства, культури та документознавства,

Національний університет «Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка».

м. Полтава, Україна

ПРИЙМЕНИКОВО-ІМЕННИКОВІ ТЕМПОРАТИВИ ІЗ СЕМАНТИКОЮ ОДНОЧАСНОСТІУ ТВОРАХ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Прийменники як окремий тип слів-морфем разом з іменниками найпоказовіше виражають синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення. Науковий інтерес до прийменників зумовлений широтою й багатоаспектністю тлумачення його лінгвістичної природи, значущою роллю в складному пізнанні механізму взаємодії найважливіших складників мовної системи, наявністю різних поглядів на сутність і функції лексем цього класу.

Основним протиставленням темпоральної сфери є одночасність / різночасність дії або процесу. Вираження одночасності (прямого часу) – це вказівка на перебіг дії в межах певного часового орієнтира. Темпоративи **преп за + Ninstr – prep під час + Ngen** передають семантику часткової одночасності. Компонентом першого є первинний прийменник **за**, що позначає час, в один із моментів якого здійснюється повідомлювана дія [1, с. 177]: *За обідом Штефан поділився з лейтенантом чутками, що їх сьогодні занесли до Сент-Іштвана далекі парафіяни* (О. Гончар, I, 501). Виокремлена структура характеризує дію на тлі іншої дії та наділена додатковим локативним відтінком. Синтаксема **преп під час + Ngen** маніфестує значення часу, цілком охопленого дією. Як і темпоратив **преп за + Ninstr**, вона називає подію, одночасно з якою відбувається інша дія: *Розгойдане море по всьому узбережжю викидало на пісок рештки розбитих під час шторму рибальських суденець* (О. Гончар, II, 6).

Взаємозаміна проаналізованих семантично близьких структур не завжди можлива. Слід брати до уваги значення іменника, що сполучається з прийменником. Так, У. В. Кубська наголошує, що конструкції на взірць *роздуми за книжкою, обговорення за чаєм* мають у своєму складі субстантив, який є

назвою конкретного предмета, що виступає також об'єктом прихованої процесуальної дії [2, с. 25]. Такі іменники не можуть вступати в семантико-синтаксичні зв'язки з вторинним прийменником **під час**, для якого природною є сполучуваність із лексемами на зразок *їжа, сніданок, вечеря*, що можуть, залежно від контексту, називати предмети або процеси. Непохідний прийменник **за** у складі темпоратива **prep за + Ninstr** виявляє авалентність стосовно іменників з абстрактним значенням і тих, що називають явища природи. Другим аргументом на користь структури **prep під час + Ngen** є однозначність вторинного прийменника **під час**, завдяки якій семантику темпоральної синхронності представлено максимально чітко. А це накладає відбиток на функційну сферу: темпоратив **prep під час + Ngen** стилістично нейтральний, чого не можна сказати про синтаксему **prep за + Ninstr**. Зважаючи на вирізнені диференційні ознаки, констатуємо корелятивні зв'язки структур **prep за + Ninstr** – **prep під час + Ngen**. Згідно зі статистичними підрахунками аналізовані конструкції у творах Олесь Гончара співвідносяться 1 : 6.

Значення часткової одночасності передають темпоративи **prep в (у) + Nacc** – **prep під час + Ngen**. Найпродуктивніше темпоратив **prep в (у) + Nacc** уживають для позначення проміжку часу, у межах якого має місце певна дія. Прийменник **в (у)** може сполучатися з іменниками часової й нечасової семантики: *Батька свого Данько пам'ятає мало, але часто бачить його в снах, найчастіше на човні, в тихе лунке надвечір'я, як він впливає ставити ятери і співає пісню про турбаївську Мар'янушу* (О. Гончар, II, 9). Ця закономірність є однією з валентних особливостей досліджуваної конструкції, а також чинником її функційного універсалізму.

Синтаксема **prep під час + Ngen** передає значення часу, цілком зайнятого дією: *Саме під час перепалки з судовими урядовцями на майдан вбігло кілька стривожених сільських пастушків* (О. Гончар, II, 131). Специфічною рисою розглядуваних сполук слід вважати те, що прийменник **під час** поєднується лише із субстантивами нечасового значення, оскільки утворився внаслідок граматикалізації іменника **час** із прийменником **під**, отже, у ньому генетично закладена темпоральна семантика. Повнозначним компонентом синтаксеми **prep під час + Ngen** завжди є субстантив із нечасовим значенням (назва дії, стану, процесу або абстрактного поняття). Темпоративи **prep в (у) + Nacc** – **prep під час + Ngen** корелюють, коли сполучаються з іменниками – найменуваннями подій, процесів, природних явищ або видів сільськогосподарських робіт.

У. В. Кубська називає такі структури семантично близькими й визначає умову синонімічності – однакове лексичне наповнення повнозначних

компонентів прийменниково-іменникових сполук [2, с. 24]. На наш погляд, специфічні семантичні відтінки аналізованих конструкцій промовисто засвідчують темпоральні прийменники. Адже темпоратив **греп в (у) + Nacc** експлікує значення часу цілком точно, тоді як синтаксема **греп під час + Ngen** номінує час однієї дії на тлі іншої. Функційно найактивнішим є корелятив з первинним прийменником **в (у)**, що пов'язано з його здатністю сполучатися з іменниками темпоральної та нетемпоральної семантики. У кількісному відношенні конструкції **греп в (у) + Nacc** у 6 разів перевищують структури **греп під час + Ngen**.

Якщо синтаксема **греп при + Nlok** виражає семантику неозначеної часової тривалості в такому конкретному вияві, як „процес чи явище, разом із яким відбувається дія”, вона корелює з темпоративом **греп під час + Ngen**: *...Та ще бог при створенні світу поспушився для нашого краю* (О. Гончар, II, 306) – *Під час обіду настрій прикажчикові було, одначе, попсовано* (О. Гончар, VII, 149). Обов'язковою умовою такої співвідносності є вживання у складі конструкції **греп при + Nlok** субстантива з нечасовим значенням, що називає різноманітні дії чи процеси. З-поміж корелятивів двокомпонентної парадигми **греп при + Nlok – греп під час + Ngen** перевага на боці останнього, оскільки конструкції з прийменником **під час** „чіткіше передають часове значення між компонентами в порівнянні із словосполученнями з прийменником **при** і місцевим відмінком” [2, с. 25]. Цей чинник сприяє вищій активності темпоратива **греп під час + Ngen**.

Серед часових значень, репрезентованих синтаксемою **греп за + Nacc**, – означена тривалість дії, тобто чітко окреслений часовий проміжок: *Якщо сестра сподівається там [у Каховці] заробити за літо на корову, то він [Данько] заробить принаймні хоч на теля* (О. Гончар, II, 9). У такому контексті сполука **греп за + Nacc** корелює зі структурою **греп протягом + Ngen**, позаяк остання виражає семантику часу, повністю охопленого дією з виразною вказівкою на її тривалість: *Відстань, що її проходили чумаки протягом цілого літа, він [льотчик] долає за один рейс* (О. Гончар, V, 47).

Беззаперечною домінантою в двокомпонентній парадигмі корелятивів **греп за + Nacc – греп протягом + Ngen** є синтаксична структура **греп протягом + Ngen**, яка чітко й однозначно реалізує значення тривалості дії, оскільки похідний прийменник **протягом** наділений часовою моносемантикою. Конструкції **греп за + Nacc** не завжди чітко виражають часове значення: інколи без широкого контексту неможливо встановити, який темпоральний сегмент вони

репрезентують – часову наступність чи означену тривалість дії: *За годину Нестір уже повернувся з контори із завдатком* (О. Гончар, II, 73).

Темпоративи **прер при + Nlok**, **прер за + Ngen**, позначають час дії, що має місце за життя, діяльності або присутності особи, і виступають у сполученні з іменниками – назвами конкретних історичних осіб, періодів у розвитку держави. Ці структури перебувають у близькому семантичному співвідношенні, обидві утворені за участю непохідних прийменників і вступають у корелятивні відношення зі структурами **прер у (в) часи + Ngen**, **прер за часів + Ngen**, склад яких представляють вторинні прийменники.

Корелятиви чотирикомпонентної парадигми **прер при + Nlok – прер за + Ngen – прер у (в) часи + Ngen – прер за часів + Ngen**, окреслюючи часовий проміжок, містять указівку на перебіг явища в рамках часового орієнтира, за який слугують назви великих проміжків часу з визначними подіями, датами або коротких відрізків часу зі значущими явищами: *...У нас із ним [дядьком] уже як при комунізмі: твоє – моє, моє – твоє* (О. Гончар, V, 191) – *Ще за життя поета його твори стали революційною піснею українського народу* (О. Гончар, VI, 437) – *Зараз прилади різні, радіозв'язок постійний, а тоді компас, секстан, карта – і щасливого плавання! Як у часи Колумба* (О. Гончар, V, 125) – *Ще за часів матінки Катерини перевезли ту церкву на плотах по Дніпру десь аж із Переволошиної* (О. Гончар, II, 87). Виділені темпоративи можуть бути взаємозамінними, оскільки позначають близьку семантику й сполучаються з іменниками нечасового значення тих самих лексико-семантичних груп: „особи взагалі, конкретні історичні особистості”, „соціальні формації”. Проте поряд зі спільними рисами кожній із моделей притаманні ще й диференційні ознаки, пов'язані з відтінками в значенні, а також зі сферою функціонування. Це пов'язано із закріпленням за вторинними прийменниковими одиницями суто темпоральної семантики, що вможливорює, по-перше, максимально точно значення часу дії, по-друге, уникнення будь-якої двозначності.

Отже, саме первинні та вторинні прийменники спричиняють появу диференційних ознак у семантиці й функційній сфері темпоральних прийменниково-іменникових структур, завдяки чому останні вступають у зовнішні корелятивні зв'язки. Семантику одночасності маніфестують темпоративи дво- та чотирикомпонентних парадигм корелятивів. Специфічні семантичні відтінки, стилістичне маркування і сфера вживання – основні диференційні ознаки аналізованих конструкцій з непохідними й похідними часовими прийменниками.

Список використаних джерел

1. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови : монографія. Київ : Наук. думка, 1980. 286 с.
2. Гончар О. Т. Твори : у 7 т. Київ : Дніпро, 1987 – 1988.
3. Кубська У. В. Синонімічні прийменникові конструкції з часовим значенням. *Українська мова і література в школі* : наук.-метод. журнал. 1981. № 10. С. 24 – 25.

Світлана КАПКО

*науковий співробітник наукової бібліотеки
Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського.
м. Полтава, Україна*

**ЛИСТИ (1934–1940 рр.) ОЛЕСЯ ГОНЧАРА ДО ОЛЕСЯ ЮРЕНКА
З ФОНДІВ ПОЛТАВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ КРИЧЕВСЬКОГО ЯК ДОВІДКОВО-ДОПОМІЖНИЙ
ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДЖЕННЯ БІОГРАФІЇ ПИСЬМЕННИКА**

У фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського зберігаються 150 одиниць документів офіційного та особового походження, пов'язаних із життєвим і творчим шляхом нашого видатного земляка, письменника і громадського діяча Олесь Терентійовича Гончара (1918–1995). Серед них – буклети, брошури, членські квитки і посвідчення, довідки, запрошення на різноманітні заходи; книги з автографами і дарчими написами, листи і листівки [14, с. 424–442].

Для біографів найцікавішою частиною особової музейної колекції письменника, безсумнівно, є його епістолярна спадщина.

Маємо зауважити, що епістолярії в історіографії зазвичай використовують як додатково-ілюстративні джерела, зважаючи на їхнє виразне суб'єктивне забарвлення і репрезентативну неповноту. З одного боку, робота з такими документами вимагає певних застережень і спеціальної методики. «Свідчення приватних документів, на відміну від офіційних, мають несподіване, незвичне акцентування на так званому головному і другорядному, в них вони можуть